

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra teologických věd

Bakalářská práce

**RITUÁLY SPOJENÉ S NAROZENÍM JAKO MEZNÍ
ŽIVOTNÍ SITUACÍ**

Vedoucí práce: ThLic. Michaela Vlčková, Th.D.

Autor práce: Renáta Božíková

Studijní obor: Sociální a charitativní práce

Ročník: 4.

2017

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 25. 4. 2017

Renáta Božíková

Děkuji vedoucí své bakalářské práce ThLic. Michaela Vlčkové, Th.D. za trpělivost, cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD.....	5
1 RITUÁLY.....	8
1.1 Rituál.....	8
1.2 Význam rituálů.....	9
1.3 Dělení rituálů.....	10
1.4 Přejídací rituály.....	11
2 MEZNÍ ŽIVOTNÍ SITUACE.....	12
3 TĚHOTENSTVÍ – STAV VÝJIMEČNOSTI.....	14
3.1 Charakteristika období těhotenství.....	14
3.1.1 Adaptace na rodičovství.....	15
3.2 Ritualizace těhotenství v tradičních a archaických společnostech.....	16
3.3 Ritualizace těhotenství v současné společnosti.....	17
4 POROD - NAROZENÍ.....	18
4.1 Charakteristika období porodu - narození.....	19
4.1.1 Vývoj rodičovství.....	20
4.2 Ritualizace porodu - narození v archaických a tradičních společnostech.....	20
4.3 Ritualizace porodu - narození v současné společnosti.....	22
5 ŠESTINEDĚLÍ.....	25
5.1 Charakteristika období šestinedělí.....	25
5.1.1 Rozvoj rodičovské role.....	26
5.2 Ritualizace období šestinedělí v archaických a tradičních společnostech.....	28
5.2.1 Izolace šestinedělky.....	29
5.2.2 Křest.....	30
5.2.3 Úvod šestinedělky.....	31
5.3 Ritualizace období šestinedělí v současné společnosti.....	33
ZÁVĚR.....	35
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ.....	38
ABSTRAKT.....	41
ABSTRACT.....	42

ÚVOD

Narození je v životě člověka velmi významnou událostí. Většina lidí si pravidelně připomíná své datum narození každoroční větší či menší oslavou. Ale je to také důležitý moment pro ženu jako matku, který sebou nese i přirozenou změnu role. Ačkoliv je tento moment pro ženu biologickou dispozicí, je nesporné, že se jedná o důležitou životní událost, kterou můžeme považovat za mezní. V životech lidí se objevují nejrůznější mezní situace a nemusejí být vždy stejné, ba ani podobné. Můžeme ale nalézt několik přelomových událostí, které jsou pro většinu lidí společné. Jde například o dospívání, sňatek, smrt a právě již zmíněné narození.

Mezní životní situace sebou může nést i určité prvky stresu. Jde o změnu role, obavy ze zvládnutí své budoucí situace a požadavků prostředí (i našich vlastních). V takových situacích hledáme opěrné a záchytné body i rozličné prostředky, které nám pomohou tuto naši velkou událost zvládnout. V období těhotenství se žena připravuje na příchod potomka. Ne vždy je ale toto období radostné. Nároky, které klade moderní společnost na ženu (jako matku) jsou mnohdy znepokojující a mohou vést i ke ztrátě důvěry ve své vlastní schopnosti. Následný porod, který je v dnešní době převážně v rukách lékařské vědy, je dovršením velkého očekávání a startem nové etapy života. Tento velice náročný zlomový okamžik je u většiny kultur ritualizován a doprovázen obřadností v chování lidí. Rituály nám pomáhají zvládnout změnu v našich životech na úrovni vztahů, sociálních postavení i rolí, které sebou daná změna nese. Rituál v sobě nese určité vyjádření o tom, že daná situace je důležitá jak pro nás, tak pro společenství, ve kterém žijeme. Ačkoliv se současná podoba ritualizace odlišuje od dřívější formy a rituálům není přikládán až takový význam, přesto se k nim lidé uchylují. Motivací může být předávaná tradice nebo právě hledání opěrných bodů, na úrovni vědomé či nevědomé, které nám pomohou situaci zvládnout.

Toto téma jsem si vybrala na základě vlastní životní situace, kdy jsem očekávala příchod svého prvního potomka na svět. Zaujala mě nejen myšlenka samotných rituálů v dnešní společnosti, jejich podoba a přínos, ale také vliv na změnu sociálního postavení a změnu role, která je s tímto obdobím svázána a mění i sociální fungování a očekávání společnosti. Jelikož je téma rituálů velice rozsáhlé, zaměřím se ve své bakalářské práci především na období těhotenství, dobu okolo porodu, tedy narození, a s ním spojené rituály a následné období šestinedělí. Porod jako událost je bezesporu jedním

z největších *zázraků* přírody. Po biologické stránce jde téměř jasně definovat, co se v těle ženy během porodu odehrává. Nicméně stejně je porod událost, kterou obestírá mnoho pověr a je spojen s mnoha rituály. Rituály mohou být jakýmsi vodítkem pro zvládání obtížných životních situací, jelikož bez ukončení určité životní etapy lze jen obtížně přejít do nové, a tato teze jak předpokládám, může mít důležitý význam i v rámci studovaného oboru sociální práce.

Primárním cílem této práce je tedy poukázat na význam rituálů, které jsou s obdobím narození spojené a popsat jednotlivé etapy a příklady v kontextu archaických a tradičních společností v porovnání se společností současnou. Domnívám se také, že výše zmíněné období narození má podstatný vliv na změnu sociální role ženy/matky. Proto je dílčím cílem práce sledovat linii adaptace na novou rodičovskou roli a její vývoj a zároveň si všimnout prvků, které při rituálech hrají roli v rámci porozumění situaci, které by mohla řešit praxe sociální práce. Vycházím z hypotézy, která předpokládá, že v současné společnosti dochází k úpadku ritualizovaného jednání v období narození. V práci se zaměřuji především na roli ženy/matky a rituály, které se pojí s ženou a dítětem. Tímto však nevyklučuji ani významnou roli otce, která zde bude také zmíněna.

Práce je rozdělena do pěti kapitol. První kapitola je věnována samotným rituálům, jejich významům, rozdělení a konkrétním přechodovým rituálům. Druhá kapitola se zabývá mezní životní situací a vysvětlením tohoto pojmu. Třetí kapitola pojednává o období těhotenství. V úvodní části této kapitoly, podobně jako v kapitolách následujících, je popsána stručná charakteristika daného období a také stručný popis proměny sociální role v rodičovství vztahující se k danému životnímu období. Dále jsou zde popsány rituály v archaických a tradičních společnostech, v současné společnosti a s tím související konkrétní příklady rituálů daných období. Čtvrtá kapitola se věnuje období porodu-narození, pátá pak období šestinedělí. Obě tyto kapitoly jsou strukturou podobné předcházející a obsahují v úvodu taktéž stručnou charakteristiku daného období, následně popis rozvoje rodičovské role, průběh ritualizace v archaických a tradičních společnostech a ritualizaci daného období v současné společnosti. Pátá kapitola je dále ještě rozdělena na dílčí části zabývající se poporodními událostmi, jakými jsou izolace šestinedělky, křest a úvod šestinedělky.

Základními zdroji především tištěných publikací, ze kterých ve své práci čerpám a o jejichž poznatky se práce opírá, jsou publikace následujících autorů: Alexandra Navrátilová *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Arnold Van Gennep *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*, Michaela Vlčková *Žehnání matky: význam obřadu v Čechách a na Moravě v 16. – 21. století*, Jana Karlová *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, Ann Oakleyová *Pohlaví, gender a společnost*.

1 RITUÁLY

1.1 Rituál

Pod pojmem rituál zpravidla rozumíme slavnostní náboženské nebo i světské ceremonie, které probíhají podle přesně stanoveného schématu (např. mše, přísaha představitelů státu, korunovace krále, povýšení do vyšší vojenské hodnosti apod.). Všechny rituály mají společné to, že probíhají podle určitých pravidel a tato pravidla zůstávají dlouhá léta neměnná. S proměnou společnosti mohou některé rituály ztrácet svůj smysl, a pokud nejsou naplněny novým obsahem, zanikají nebo se stávají pouhou formou bez obsahu.¹ Přesto je obecné vymezení pojmu rituál nesnadné, jelikož jednotlivé studie do tohoto slova promítají své chápání člověka. Univerzálně se dá říci, že jde o standardizovaný soubor jednání vyznačující se vyšší mírou stability prvků, která umožňuje identické opakování inscenované formy.²

„Rituály se mění, stejně jako se v průběhu dějin mění hodnoty, normy, životní styl té které společnosti. Pokud se nemění, ztrácejí svou relevanci a zanikají. Aby byly životaschopné, potřebují rituály a tradice, které jsou v nich zprostředkovány, stálou revizi. Rituál užívá a vštěpuje symboly, které jsou v dané kultuře, společnosti významné.“³

Studiem rituálů mnoha odlišných kmenů se zabýval francouzský antropolog Arnold Van Gennep, zde vycházím z jeho teorie tzv. „rites de passage“ neboli teorie přechodových rituálů. Van Gennep popisuje vývoj člověka procesem přirozených přechodů, což jsou změny prostředí i společenského postavení spojené významnými okamžiky života každého jedince, v tomto konkrétním případě ženy v těhotenství a v období porodu. Ke každému okamžiku změny se nutně vztahují obřady, které mají pomoci jedinci překlenout moment změny z jednoho stavu do dalšího. Tyto obřady jsou podobné, protože mají podobný cíl, přechod jedince do nové etapy života. Van Gennep tedy rozlišuje zvláštní kategorii přechodových rituálů, které se při rozboru dělí na rituály odluky, rituály pomezí a rituály sloučení. Tyto tři vedlejší kategorie nebývají u téže populace ani v témže souboru obřadů rovnoměrně rozvinuté. Odlučovací rituály bývají více rozvinuté v pohřebních obřadech, slučovací (přijímací) rituály v obřadech

¹ Srov. KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*, s. 9-10.

² Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 37-38.

³ VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 168.

svatebních a pomezí rituály (takové aktivity, které rituálním způsobem organizují průběh určitého mezistádia mezi minulým a budoucím stavem, mezi předcházející a nadcházející aktivitou) mohou mít velký význam právě při těhotenství, zásnubách nebo naopak mohou být zredukovány na minimum při adopci, při druhém porodu, druhém sňatku atd.⁴

1.2 Význam rituálů

V české lidové tradici můžeme nalézt mnoho svědectví a dokladů o způsobech, jak zvládnout strach, nejistotu a obavy z možných hrozeb. Mnohdy k tomu dopomáhaly různé iracionální a magické prostředky. Ve středověku sílil vliv křesťanství, jehož prostředky a symboly se měly stát náhradou za formy magického jednání. Do novověku však byly používány souběžně s cílem posílit jejich účinek. V mnoha případech byly starší magické prostředky pozměněny formou, jiné obsahem, některé dokonce úplně zapomenuty. Církev zdůvodňovala používání vlastních prostředků tím, že veškeré zlo přisuzovala d'áblovi, jako zlému protikladu Boha.⁵

„Obyčeje, spjaté s narozením a smrtí, obsahovaly spolu s poselstvími víry a kulturní paměti také sociálně-právní, morální, ekonomické a další složky. Zabýváme se komplexem obřadů a obyčejů, spjatých s narozením a pohřbem jako subsystémy kulturní paměti. Pokud je sledujeme jako existenciální, vnitřně diferencované úkony a projevy, vynikne jejich společenskotvorná úloha při formování představ člověka o smyslu jeho životního směřování.“⁶

Rituály dříve řídily celý lidský život, a proto se s nimi většinou setkáváme v krizových místech. V tomto pojetí není slovo krize myšleno s negativním nábojem, nýbrž jako bod obratu, bod zvratu. Vždy, když se člověk musí něčemu přizpůsobit, tak prochází určitou krizí a z tohoto pohledu je tedy lidský život plný krizí, které mohou člověku nahánět strach.⁷

Slavnosti a rituály mohou mít stabilizační funkci, ale mohou i doprovázet či uskutečnit změnu. Klasický rituál přechodu chápeme jako obřad, jehož prostřednictvím je společnost provedena problematickým obdobím změny statusu

⁴ Srov. GENNEP A. *Přechodové rituály*, s. 12-19.

⁵ Srov. NAVRÁTILOVÁ A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 18.

⁶ Tamtéž, s. 21.

⁷ Srov. KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*, s. 9-10.

některých členů. Přechodové rituály se významně podílejí na vývoji osobnosti jednotlivce, mohou a mají se stát dovršením obrazu sebe sama, podporují vědomí sounáležitosti se společenstvím a také příslušnosti k místu. Z pohledu skupiny jde o přesné vymezení aktuálně platných sociálních rolí, které v důsledku vede k vyšší míře přehlednosti vzájemných vztahů.⁸

„Rituál může být považován za most k hlubším duševním vrstvám, které svým vědomím už nedokážeme řídit. Tímto mostem mohou být našemu vědomí přiváděny pozitivní síly tak, že vývoj nebo život vůbec může jít dál.“⁹

Slavnosti a rituály mohou být jedním z nástrojů člověka jak vzdorovat nekonečnu. Objevuje se potřeba rozdělit nedozírnou věčnost na menší časové úseky, vtisknout lidský řád a lidské měřítko okolnímu světu.¹⁰ „V rituálu se naplňuje „druhá“, odvrácená podstata. A teprve ze svátečního chaosu se potom v nové síle opět rodí všední lidský svět se svými pravidly a normami. V principu je to svět stále tentýž, ale co do energie, prožitků, znalostí, kvalit, sociálních rolí a vztahů bude něčím novým.“¹¹

1.3 Dělení rituálů

Rituály zasahují do mnoha oblastí lidského jednání a projevují se při různých příležitostech. Tato mnohost vedla ke vzniku nejrůznějších typologií rituálů od různých autorů. Fiona Bowie ve své knize *Antropologie náboženství* popisuje typologii Catherine Bellové, která „rozlišuje šest kategorií rituálního jednání:

1. Přechodové rituály při obřadech spjatých s „klíčovým okamžikem života“.
2. Kalendářní a vzpomínkové obřady.
3. Obřady výměny a společenství.
4. Obřady působení trýzně.
5. Postní obřady, půst a slavnosti.
6. Politické rituály.“¹²

⁸ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 126.

⁹ KAUFMANNOVÁ-HUBEROVÁ, G. *Děti potřebují rituály*, s. 10.

¹⁰ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 40.

¹¹ Tamtéž, s. 41.

¹² BOWIE, F. *Antropologie náboženství*, s. 152.

Pro účely této práce se budu podrobněji zabývat pouze první kategorií přechodových rituálů.

Rituály spojené s narozením lze rozdělit do tří skupin: na rituály týkající se těhotenství, porodu a šestinedělí. Každé z těchto období znamená pro ženu a dítě, ale i pro celé společenství zátěž a určité riziko. Celý tento časový úsek lze rozdělit do dvou na sebe navazujících rovin chování. Pro první část je typické chování, jehož snahou je zabezpečit zdraví matky a dítěte a jeho šťastný život. Do této oblasti patří pověry, rituály, zvyky a obyčeje, zákazy a příkazy, které přesně vymezují chování matky, a to od začátku těhotenství až po ukončení šestinedělí. Důležitost byla přikládána například úkonům, které se odehrávaly hned po narození dítěte a měly tu moc určovat jeho budoucí život. Konkrétně to bylo první ukázání dítěte otci a rodině, první koupel, první kontakty s různorodými předměty, první opuštění domova apod. Druhá část v sobě zahrnuje obřadní chování, v průběhu kterého je na symbolické rovině narozené dítě přijímáno a uznáváno právoplatným členem rodiny, církve a obce.¹³

1.4 Přechodové rituály

Jedním z nejvýznamnějších autorů, který se zabývá teorií přechodových rituálů, je bezesporu Arnold Van Gennep. Ve svém díle *Přechodové rituály (Systematické studium rituálů)* se autor zabývá pojmem rituál jako možným přemostěním životního zlomu. V souvislosti s těhotenstvím a porodem poukazuje na značný význam rituálu jak pro jedince, tak pro společnost, jelikož je významným doprovodem mezi různými fázemi lidského života a pomáhá tak budoucí matce i otci zajistit vstup do nejdůležitější zvláštní skupiny, do jádra společnosti.¹⁴

„Přechodové rituály označují přechod z jedné fáze života, období či události k jiné. Rituálů přechodu se zúčastní každý a společnosti je vymezují různými způsoby. Termín „rituál přechodu“ se často užívá k označení rituálů „životního cyklu“ nebo „životní krize“ a souvisí se změnou stavu v životě jednotlivců a celých skupin.“¹⁵

Člověka v jednotlivých biologicky daných a sociálně významných fázích života doprovází nejistota, ta může být na úrovni jednotlivce i skupiny. Provozování rituálů

¹³ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 21-22.

¹⁴ Srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 53.

¹⁵ BOWIE, F. *Antropologie náboženství*, s. 156.

tuto nejistotu mnoha různými způsoby redukuje a snižuje také tím, že zjednodušuje skutečnost.¹⁶

Typickými příklady rituálů v rozhodujících okamžicích života jsou rituály související s narozením, iniciací, manželstvím a smrtí. Fiona Bowie, která se ve svém díle *Antropologie náboženství* také odkazuje na dílo Arnolda Van Gennepa, upozorňuje na to, že životní zkušenost člověka je ovlivněna již výše zmíněnými rozhodujícími okamžiky (kritickými momenty jako je například narození a porod), které však v životě lidí mohou probíhat odlišným tempem.¹⁷

Důležitým prvkem Van Gennepovy teorie přechodových rituálů je trojfázová struktura. Toto rozdělení má tři vedlejší kategorie: rituály odluky, rituály pomezí a rituály sloučení, které však nemusejí být ve všech případech rovnoměrně rozvinuté.¹⁸ „Nejprve dochází k rituálům odloučení od dosavadní skupiny, následují rituály pomezí, které doprovázejí období, po které dotyčný nepatří nikam, a celý obřad ukončují rituály sloučení, jež formálně stvrzují náležení dotyčného do nové skupiny.“¹⁹

Klíčovým pojmem celé teorie přechodových rituálů je pojem pomezí, který v životě člověka představuje moment konkrétního přechodu z jedné životní situace do druhé.²⁰ Jedná se o období, kdy je člověk z hlediska sociálního a kulturního v zemi nikoho, kdy řád je dočasně vyřazen z platnosti. Jedinec nepatří do své výchozí skupiny, ale stále nepatří ani do skupiny cílové.²¹

2 MEZNÍ ŽIVOTNÍ SITUACE

Za životní situaci lze považovat takovou, kdy dochází k zásadním změnám v lidském životě. Tyto změny mohou tvořit pomyslné mezníky mezi jednotlivými fázemi života, a proto je můžeme nazývat jako mezní životní situace. Tyto životní mezníky jsou spojeny s rituály téměř ve všech kulturách a náboženských systémech. Důvody, pro které se rituály konají, mohou být různé. Nejčastěji může být důvodem vyjádření

¹⁶ Srov. KELLER, J. *Nejistota a důvěra*, s. 133-142.

¹⁷ Srov. BOWIE, F. *Antropologie náboženství*, s. 156-157.

¹⁸ Srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 19.

¹⁹ KELLER, J. *Nejistota a důvěra*, s. 131-132.

²⁰ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 145.

²¹ Srov. KELLER, J. *Nejistota a důvěra*, s. 132-139.

změny sociálního statusu nebo také překonání nějaké krize, která může být s životní změnou spojena.²²

Každá změna začíná koncem. Pokud chceme uchopit něco nového, to staré je třeba opustit (nejen navenek, ale také v nitru).²³ Život má odlišné etapy, které mají svůj charakteristický ráz. Přejít mezi nimi může být obtížný a zahrnuje určité problémy. Skrze změny směřuje život člověka kupředu a vyvíjí se. Vlivem střídání konců a začátků se člověk mění a roste, mění se hodnoty a identita, čímž člověk vytváří pohled na sebe sama a svůj vlastní životní postoj. Jde o celoživotní vývoj a problémy, které v životě nastanou, mohou být signálem příchodu životních změn.²⁴

Karl Jaspers píše, že mezní situace patří k existenci. Vstupujeme-li do ní s otevřenými očima, stáváme se tím sami sebou. Díky existenci mohou být mezní situace pocíťovány jako skutečnost a z toho plyne, že zakoušet mezní situace a existovat je totéž.²⁵

Naši předkové prožívali mezní okamžiky svého života (jako je například narození) způsoby, které pro moderního člověka mohou působit nepochopitelně. Některé úkony a obyčeje se mu mohou zdát nesrozumitelné, místy pošetilé až teatrální. Lidé však dříve nejednali bezúčelně. Člověk potřebuje naplňovat své potřeby napříč kulturami i dobou. Proto naši předkové praktikovali nejrůznější obyčeje a rituály, které jim k jejich naplňování potřeb dopomáhaly. Konkrétní podoba rituálů však nebyla strnulá, modifikovaly se, proměňovaly nebo ztrácely na významu a tím i účinnosti a funkci, což mohlo vést až k úplnému zániku. Tyto změny (popřípadě úplné vyhasnutí) mohou mít vypovídající charakter o proměnách priorit člověka, o tom jak člověk chápe svět kolem sebe a za jakými cíli kráčet. Do dnešních dnů však přetrvaly některé tradice ovlivněné obřadní a obyčejové projevy spojené právě s obdobím narození. Vykonávání těchto posvátných (svátečních) úkonů v sobě nese odkaz minulosti s přetrvávajícími rysy vědomí a postojů. Jde o značnou část lidí, kteří uspokojování svých potřeb realizují skrze rituály. A nemusí to být výhradně věřící lidé (příslušní k nějaké církvi). I jedinci bez vyznání a i ti, kteří nepraktikují žádnou formu víry, jsou konfrontováni s živou

²² Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 164.

²³ Srov. BRIDGES, W. *Na prahu změn*, s. 12.

²⁴ Srov. Tamtéž, s. 24-25.

²⁵ Srov. JASPERS, K. *Mezní situace*, s. 10-11.

přítomností starobylých představ, které jsou obsaženy v pohanském náboženství nebo lidovém křesťanství.²⁶

Zásadním a přelomovým okamžikům v životě člověka či společnosti připisovala lidová tradice vždy vysokou míru závažnosti. Ať se jednalo o stvrzené obřadnosti nebo lidovou formu, vždy byly tyto tzv. osudové dny interpretovány jako určité přelomové období pro člověka či společnost.²⁷

3 TĚHOTENSTVÍ – STAV VÝJIMEČNOSTI

V této kapitole se budu zabývat rituály, které doprovázely nebo stále doprovázejí období těhotenství. Kapitola je rozdělena na tři hlavní části. V první části stručně pojednám o charakteristikách těhotenství a adaptaci na novou rodičovskou roli. Ve druhé části se zaměřím na společnosti archaické a tradiční a ve třetí části na společnost současnou a rituály s nimi spojené.

3.1 Charakteristika období těhotenství

Těhotenství je v životě ženy velmi náročné období a zahrnuje řadu změn v organismu, od oplodnění vajíčka až po porod nového jedince, nutných pro zdárný vývoj plodu. Toto období trvá přibližně 40 týdnů. Po fyzické stránce jde o nárůst hmotnosti rodičky, která je způsobena růstem plodu a zvětšující se dělohou, růst prsů apod. I metabolismus ženy v těhotenství se mění, zvyšuje se srdeční frekvence a se stoupajícím objemem krve v těle se také zvyšuje průtok krve ledvinami. Pro zajištění těhotenství jsou nezbytné změny v endokrinním systému, týkající se produkce specifických hormonů.²⁸

I po psychické stránce dochází k řadě změn, žena se může začít více obávat o svoje zdraví a hlavně o zdraví svého ještě nenarozeného miminka. Některé ženy se mohou v těhotenství cítit pod velkým psychickým tlakem, zvláště v posledních měsících těhotenství. Jde většinou o ženy, které již měly negativní zkušenost například s potratem v dřívějším těhotenství nebo ženy, které se těhotenství dočkaly až po dlouhém léčení

²⁶ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 12.

²⁷ Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 43.

²⁸ Srov. TROJAN, S. a kol. *Lékařská fyziologie*, s. 301-304.

neplodnosti.²⁹ Hormony v těle matky pracují a mohou způsobovat nejrůznější psychické výkyvy v chování a pocitech. Rodiče si začínají uvědomovat zodpovědnost za své dítě a jeho vývoj i ekonomickou náročnost budoucí situace.

3.1.1 Adaptace na rodičovství

Období těhotenství je velmi náročná životní situace pro oba budoucí rodiče. Jedná se o fázi přípravy a postupné adaptace na nastávající novou rodičovskou roli, která je podstatnou součástí identity dospělého člověka. Oba rodiče procházejí procesem změny svých rolí a jakkoliv mohou být tyto role biologicky podmíněné, dítě výrazným způsobem zasáhne do jejich životů také po psychické a sociální stránce. Toto lze chápat i jako významnou zkoušku vzájemného vztahu obou partnerů, zejména u očekávání prvního dítěte. Ve srovnání s ostatními rolemi dospělého věku má tato svá specifika, mezi která lze zařadit nevratnost (nelze přestat být rodičem), nadřazenost (absolutní rodičovská moc, dominantní autorita a kontrola nad dítětem), nezrušitelnost vazby k partnerovi (dítě je společným potomkem obou rodičů) a také změnu životního stylu (rodičovství přináší mnoho povinností, omezení a značné nároky na zodpovědnost). Existence dítěte je zatím jen tušenou záležitostí. Až zhruba v polovině těhotenství se objevují první signály, pohyby plodu, což je důležitý mezník pro rozvoj vztahu k očekávanému dítěti. Společnost, ve které nastávající rodiče žijí, může výrazně ovlivnit měnící se mateřskou nebo otcovskou identitu.³⁰

„Pojem role vyjadřuje očekávání, které na jedince klade jeho sociální okolí z hlediska určité situace a z hlediska jeho základních charakteristik (věku, pohlaví a sociálního statusu). Je to tedy něco vyžadovaného s čím se jedinec více či méně identifikuje, co může pociťovat jako vnější tlak či manipulování, ale také jako něco přirozeného (například role rodiče).“³¹

„Mateřství a rodičovství je obecně očekávanou součástí životního běhu člověka, je spojováno s obdobím dospělosti ve smyslu životní náplně a životního úkolu.“³²

²⁹ Srov. TRČA, S. *Partner v těhotenství a při porodu*, s. 18-19.

³⁰ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II: dospělost a stáří*, s. 108-122.

³¹ NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*, s. 123.

³² SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*, s. 120.

3.2 *Ritualizace těhotenství v tradičních a archaických společnostech*

V těhotenství mají značný význam rituály pomezí.³³ Jsou významné pro jedince i pro společnost, protože mají matce zajistit vstup do nejdůležitější zvláštní skupiny, která je jádrem společnosti.³⁴

Van Gennep ve své knize *Přechodové rituály* uvádí, že rituály spojené s těhotenstvím a porodem jsou považovány za jeden celek. Nejprve se však praktikují odlučovací rituály, teprve poté přicházejí na řadu rituály spojené s narozením. Při odlučovacích rituálech se těhotná vylučuje z obecného společenství, rodiny, někdy dokonce i ze společenství ženského pohlaví.³⁵

Těhotenství je období v životě ženy, které se fyziologicky i z pohledu společenského něčím liší od normálního stavu. V archaických společnostech bývá těhotná žena často považována za někoho, kdo se ocitl v trvalém ohrožení. I proto je toto období opředeno řadou pověr a předsudků na základě přesvědčení, že žena je v tomto přechodovém období v určitém nebezpečí např., že je vystavena působení tajemných a nepříznivých sil. Některé přírodní národy vylučovaly ženy do zvláštních chýší nebo na zvláštní místo v obvyklém příbytku, kde zůstaly do porodu a často i celé šestinedělí. Vztahovala se na ně četná tabu, týkající se potravy, ozdob i sexuality. Postavení ženy bylo sice uznávané a vážené, zároveň však vymezeno situovaností a danou kulturní tradicí. Ochranou před působením zlých sil bylo například právě dodržování daných rituálů. V naší lidové tradici bylo rozšířeným názorem, že žena nesměla sednout na koně či vůz s koňmi, neboť ti se mohou ze strachu spláshit a ženě ublížit. Na Valašsku proto radili těhotným ženám, aby před jízdou sáhly koni na opratě anebo mu daly najíst ze svého klína. Během těhotenství měla žena dodržovat zákazy a příkazy, které měly zajistit bezproblémový porod zdravého dítěte na svět. Věřilo se, že všechny nepříznivé vjemy se přenášejí z matky na dítě. Těhotná se proto měla vyvarovat přílišné lítosti a pláče, starostí, hněvu, strachu a nelibých pachů, protože tyto vlastnosti by mohly ovlivnit dítě i jeho vzhled. I dnes se říká, že pokud žena v těhotenství pláče bude mít uplakané dítě. Dokonce i v jídle a pití se měla budoucí matka omezovat, jelikož tím mohla předejít fyzickým a psychickým anomáliím dítěte. Měla se vyhýbat například tvarůžkům, neměla jíst ryby, aby dítě nebylo nemluvné.

³³ Srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 19.

³⁴ Srov. Tamtéž, s. 53.

³⁵ Srov. Tamtéž, s. 47.

Na Valašsku nesměly ženy jíst chléb, dítě by pak mohlo mít velkou hlavu. Nevečeřely, protože by dítě mohlo být velké a naopak jim bylo dle tradice doporučováno, aby popíjely kořalku a dítě tak bylo krásné. Červené skvrny na těle (pihy) a zrzavé vlasy byly zase známkou toho, že se žena během těhotenství dívala na oheň nebo čerstvou krev, což jí bylo zakazováno stejně jako navštěvování poutí, jarmarků a jiných veřejných míst, ve snaze předejít setkání s tělesně postiženým člověkem. Toto zhlédnutí mělo také způsobit u novorozenců různé anomálie. Velké obavy působil také pohled zajíce, který byl u novorozenců, příčinou lidově řečeno, „zaječího pysku“. Těhotné si na dodržování těchto příkazů dávaly velmi záležet, jelikož to byly právě ony, které měly plnou odpovědnost za život a zdraví dítěte a byly to ony, které nesly vinu za narození postiženého nebo mrtvého dítěte.³⁶

3.3 Ritualizace těhotenství v současné společnosti

V současné době je období těhotenství spojeno spíše s ritualizovaným jednáním ze strany medicíny, kdy je žena po potvrzení těhotenství informována o dalších pravidelných kontrolách a výkonech. I toto je svým způsobem rituál, který probíhá pravidelně, u každé těhotné ženy zhruba ve stejném časovém intervalu. Časový průběh těchto vyšetření odpovídá vymezení těhotenských etap Arnolda Van Gennepa: „těhotenství je jasně pomezí období s několika etapami, které odpovídají některým měsícům považovaným za víceméně významné, obvykle je to 3., 5., 7., 8. a 9. měsíc“³⁷. V posledním měsíci dochází k zintenzivnění návštěv a těhotná je přesunuta do péče porodnice, kde se i častěji setkává s jinými těhotnými. I to může v poslední fázi velmi ovlivnit přípravu ženy na porod a na nadcházející životní změnu. V tomto posledním přípravném období je velký prostor pro vznik přechodových rituálů, které jsou pro ženu důležité, jelikož mohou být velkou oporou při vstupu do neznáma (zejména u prvoroďček) a do úplně nové životní etapy matky.

V současné moderní společnosti, která se stále více snaží navracet ke kořenům, tradicím a přirozeným způsobům života, je na vzestupu trend týkající se tzv. předporodních rituálů. Jde o uctění mezníků v lidském životě, v této souvislosti v životě těhotné ženy, kdy je za úplatu vytvořen rituál, který má oslavit a pomoci plně

³⁶ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 35-41.

³⁷ GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 48.

prožít tento zásadní moment. Tento rituál pomáhá ženě zastavit se a uvědomit si důležitost přicházejícího přelomového období, kdy se stane matkou. Podstatou tohoto rituálu je oslava ženy a její krásy v těhotenství, jejího ženství, oslava mateřství a schopnosti láskyplné péče o nového člověka. Předporodního rituálu se zpravidla účastní ženy, které jsou těhotné nějak blízké, od kterých cítí podporu (rodina, přítelkyně). Rituál je také přirozenou přípravou na porod, žena se cítí být milovaná a v bezpečí a tyto radostné pocity jí mohou dopomoci k jednoduššímu průběhu porodu.³⁸

Nelze ale vynechat nastávající otce, kterých se toto *závěrečné* období těhotenství také velmi týká. „Z hlediska podpory rozvoje budoucí otcovské role je vhodné dát partnerovi příležitost sdílet a spoluprožívat vývojově podmíněné projevy vlastního potomka. Ve vztahu k vlastnímu dítěti potřebuje otec získat pocit osobní významnosti, účasti a zodpovědnosti.“³⁹ Mnoho mužů chodí se svými partnerkami na preventivní vyšetření do prenatalní poradny a doprovází je i na různé předporodní kurzy, kde se společně připravují na příchod nového potomka. Partner může být velkou oporou pro ženu, která si není jistá svými schopnostmi, což může být způsobeno právě očekáváním něčeho nového a pro prvoroďičku vstupem do neznámé životní role. V těchto případech se jedná spíše o rituály, které si sami vytváříme ritualizací běžných aktivit, které jsou s těhotenstvím spojené.

4 POROD - NAROZENÍ

Fyziologický porod je pro ženu velmi fyzicky náročná událost. Může být šťastná, ale také může přinést řadu traumatických zážitků. Mohou to být jedinečné okamžiky, na které bude vždy chtít vzpomínat, ale také okamžiky bolesti, na které by naopak raději zapomněla.

Narození člověka je od nepaměti všemi kulturami oslavováno a váže se k němu mnoho pověr, rituálů, obřadů, ale i tajemství. Oslavy příchodu nově narozeného dítěte se v průběhu

³⁸ Srov. ŽENA LUNA [on-line]. [cit. 2017-03-22]. Předporodní rituál-oslava rodičí se matky a dítěte. Dostupné na [www: http://www.zenaluna.cz/p%C5%99edporodn%C3%AD-ritu%C3%A1l-oslava-rod%C3%ADc%C3%AD-se-matky-d%C3%ADt%C4%9Bte](http://www.zenaluna.cz/p%C5%99edporodn%C3%AD-ritu%C3%A1l-oslava-rod%C3%ADc%C3%AD-se-matky-d%C3%ADt%C4%9Bte)

³⁹ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II: dospělost a stáří.*, s. 122.

času vyvíjely a měnily, vždy však byl jejich obsah plný radosti a vděku za nově příchozí život.⁴⁰

V této kapitole stručně charakterizují období porodu – narození a vývoj rodičovské role. Dále se budu věnovat rituálům v období porodu a narození v archaických a tradičních společnostech a rituálům, které se s touto událostí pojí v současné společnosti.

4.1 Charakteristika období porodu - narození

Příchod nového života na svět je značnou zátěží pro organismus matky i dítěte. Novorozenec se rodí po všech stránkách nezralý, do světa plného nových podnětů. První kontakt s matkou mu pomáhá k lepší a rychlejší adaptaci na nové prostředí. I proto se mnozí porodníci dnes přiklánějí k tzv. přirozenému porodu, kdy je matka sice pod lékařským dohledem, ale porod je veden zcela nenásilně, bez zbytečných lékařských zásahů a zcela šetrně k matce i k dítěti. Jde především o psychologický aspekt, pokud má žena větší kontrolu nad celým průběhem porodu.⁴¹

Všechny mechanismy, které vedou k porodu, nejsou doposud známé. Za nejdůležitější lze považovat kontrakce svaloviny dělohy, jež vedou k vypuzení plodu.⁴² Porod postupuje třemi fázemi. První fáze, tj. první doba porodní, je označována také jako otevírací, kdy dochází k postupnému sestupování hlavičky plodu a děloha se otevírá. U prvorodičky může tato fáze trvat 6 – 24 hodin, u opakovaných porodů se zkracuje, neboť porodní cesty jsou již poddajnější a roztažené po prvním porodu. Ve druhé fázi, tj. v druhé době porodní, dochází k vypuzování plodu z dělohy a k průchodu porodními cestami. Tato fáze trvá asi půl hodiny u prvních porodů a u opakovaných porodů je velmi rychlá. Porod končí třetí fází, tj. třetí dobou porodní, kdy dojde k vypuzení placenty, což trvá asi 10 – 30 minut.⁴³

„Tak je tedy novorozenec zde, otřesen porodním dramatem, s trávicím a zaživacím traktem „v záběhu“, s nedoladěnou koordinací celého organismu, vystaven přívalu neznámých podnětů zvenčí a nejspíš nijak zvlášť slastných dojmů z nitra. Dorazil na náš břeh, v té první zázračné půlhodině bdělosti se ještě rozhlédl a přihlásil – a jde se

⁴⁰ Srov. SKOPOVÁ, K. *Rodinné svátky o stolení zpátky*, s. 10.

⁴¹ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 29-30.

⁴² Srov. TROJAN, S. a kol. *Lékařská fyziologie*, s. 304.

⁴³ Srov. TRČA, S. *Partner v těhotenství a při porodu*, s. 64-70.

prospat. Kam? Podle toho nejstaršího programu, který věda nedávno znovu objevila, přirozeně do mámina peľechu.“⁴⁴

4.1.1 Vývoj rodičovství

Samotné narození dítěte považujeme v životě rodičů za významný mezník v rozvoji jejich postojů. Narozené dítě má již konkrétní podobu a dochází tak i k zintenzivnění vazeb na něj. Novorozenec svou přirozenou aktivitou přitahuje rodičovskou pozornost, má konkrétní jméno, podobu, pohlaví a své charakteristické projevy chování. Je potřeba zajistit všechny jeho potřeby, což může být pro matku zotavující se z porodu velmi vyčerpávající. Oba rodiče čeká nezbytná změna dřívějšího denního režimu. Dochází ke změně rozdělení domácích povinností, možnosti jak trávit volný čas se na nějakou dobu zužují, což přirozeně vede i ke změně chování obou rodičů a jejich vzájemného vztahu. K jeho prohloubení může výrazně přispět, pokud péče o dítě bude sdílená, ne výlučně mateřská.⁴⁵ Rodičovství totiž zahrnuje kromě mateřství i otcovství. Ekonomická a sociální role ženy jako matky může být v industriální společnosti velmi omezena, ale zrovna tak může být omezena i role muže jako otce. Existují však společnosti, ve kterých si žena a muž dokážou povinnosti vyplývající z příchodu nově narozeného miminka více či méně rovnoměrně rozdělit a tím zamezit nebo alespoň zmírnit omezení výkonu určitých sociálních rolí v životě.⁴⁶ Nyní je na obou rodičích jak novou situaci uchopí a kterým směrem se budou dál ve své roli vyvíjet. Jakkoliv je v industriální společnosti běžné, že žena přerušuje svou pracovní kariéru a plně se oddává roli matky pečovatelky, čím dál častěji se setkáváme i se situací, že výhradní péče o dítě je po vzájemné domluvě rodičů přenechána otcí.⁴⁷

4.2 Ritualizace porodu - narození v archaických a tradičních společnostech

Ačkoliv byl porod v archaických a tradičních společnostech považován za přirozenou součást života ženy a období narození nepostrádalo ani spirituální dimenzi, je toto období nejméně ritualizovanou mezní událostí a to platí i dnes. Důvodem může být skutečnost, že oblasti porodnictví se v mnoha kulturách věnovaly výhradně ženy.

⁴⁴ ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 83.

⁴⁵ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II: dospělost a stáří.*, s. 123-124.

⁴⁶ Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, s. 103-104.

⁴⁷ Srov. Tamtéž, s. 118.

Také k tomu přispívalo přesvědčení, že ženy po porodu byly i s jejich čerstvě narozenými dětmi považovány za tabuizované osoby až do té doby, dokud nepodstoupily určité očistné rituály a obřady spojené se znovupřijetím do společenství.⁴⁸

V archaických společnostech je narození spojeno s rituálními praktikami, které mají převážně ochranný charakter; ochraňují dítě i matku před uhrnutím, nákazou, nemocemi a démony nejrůznějších podob. Sekvence odlučovacích, pomeznicích a přijímacích rituálů se tedy vyskytuje i v tomto období narození. Důležitým prvkem celého porodního rituálu je odříznutí pupeční šňůry a s ním spojené vyloučení placenty. Dítě je nejprve odloučeno od svého původního prostředí (matky) rituálním přestřihnutím pupeční šňůry (kamenným nebo dřevěným nožem apod.) a rituály spojenými s pahýlem této šňůry, který po zaschnutí sám za několik dní odpadá. S pupeční šňůrou (podobně s placentou nebo předkožkou po obřízce) je nakládáno různě, někdy je svěřena příbuznému pro upevnění rodinných vztahů. Jindy může být pupeční šňůra pohřbena daleko od obydlí, pod prahem nebo v místnosti jako „spřížňovací“ rituál. Za rituály, které odlučují dítě od matky, mohou být považovány i primárně hygienické záležitosti jako je první koupel, omývání hlavy, rituál, při kterém se dítě otírá.⁴⁹ Podobný rituál odloučení ženy po porodu od jejího společenství můžeme nalézt na Efate, jednom z ostrovů Nových Hebrid. Žena je držena dvanáct dní po narození dítěte v izolaci a považována za nečistou. Až třináctý den vychází i s dítětem z domu a oba jsou podrobeni očistnému rituálu omýváním mořskou vodou, která znamená pro místní velký očistný prostředek.⁵⁰

V české lidové kultuře lze nalézt mnoho úkonů, jejichž cílem bylo ochránit rodičku a novorozence a zabezpečit mu šťastný život. Tyto úkony zahrnují pověrečné představy, obřady a obyčeje a mnohé z nich měly magicko-náboženský základ. V prvních momentech života se prováděly závazné rituály, které měly rozhodovat o budoucnosti dítěte, např. první ukázání otci a rodině, první koupel, první kontakty s různými předměty, první vyjití z domu atp. Jiné obyčeje odrážejí získanou léčitelskou zkušenost a paralelně s nimi jsou používány i prostředky křesťanské.⁵¹ Porod se zpravidla odehrával v domácnosti rodičky jen za přítomnosti porodní báby. Lékař přicházel k porodu pouze

⁴⁸ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 168.

⁴⁹ Srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 54-56.

⁵⁰ Srov. FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: druhá žeň*, s. 143.

⁵¹ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 21.

zřídka a jen v případech, kdy byla rodička nebo dítě ohroženo na životě. Narození dítěte bývalo spojeno s řadou magických pověrečných úkonů prováděných po generace. Po narození porodní bába vykoupala dítě ve škopíčku, do kterého vložila minci jako záruku štěstí a bohatství. Chlapce zavinula do zástěry, aby se líbil dívkám a narozené holčičky do mužské košile, aby se naopak líbily chlapcům. Aby dítě rostlo pěkně rovně, balil se novorozenec do peřinky s nataženými nožičkami a pažemi podél těla a peřinka se pevně převázala povijanem. Na hlavě mělo dítě plátěnou čepičku, aby neodstávala ouška. Dále se setkáváme se zvykem, kdy po dobu tří večerů rodiče novorozence chystali na stůl chléb se solí jako pohoštění pro sudičky. Věřilo se totiž, že v jedné ze tří nocí následujících po narození dítěte přicházejí do domu tři staré ženy, sudičky, které dítěti předpovědí jeho budoucnost a určí mu vlastnosti a jeho životní poslání.⁵²

V minulosti byl v naší kultuře porod součástí celého obřadního komplexu spjatého s narozením. Vzhledem k obřadům byl významný již výše zmíněný institut babictví. Jednalo se o porodní báby, které byly nositelkami a udržovatelkami tradičních obyčejů spjatých s narozením. Profese porodní báby byla jednou z nejstarších ženských profesí, která vyžadovala výbornou znalost přírodního léčitelství. Využívaly se však také pověry a magické úkony s cílem zabezpečit ochranu rodičky i dítěte, proto byly někdy porodní báby také označovány jako čarodějky.

V průběhu 19. a 20. století došlo k mnoha změnám v životě společnosti, které sebou přineslo období osvícenství a moderní věk. Postoj k tradičním hodnotám, zvykům a obřadům, církevním i lidovým, se mění a s tím se pojí i změna pohledu na počátek lidského života. Důraz na ochranu křehkého života novorozence i rodičky se přenáší od pověr a rituálů na lékařskou péči a hygienické podmínky.⁵³

4.3 Ritualizace porodu - narození v současné společnosti

Příchod nového člena je velká událost pro celou rodinu, kterou předchází několik měsíců příprav. Připravuje se celá rodina, nastávající matka i otec, případně i sourozenci. Přesto je nevyhnutelné podotknout, že porodnost v současné moderní

⁵² Srov. SKOPOVÁ, K. *Rodinné svátky o století zpátky*, s. 12-18.

⁵³ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 129.

společnosti klesá, rodí se méně dětí nebo je narození dítěte odkládáno do pozdějšího věku. V některých případech, kterých také přibývá, se lidé role rodičů vzdávají úplně.⁵⁴

Hodnota rodičovství se mění s celou společností a dostává se do rozporu s jinými hodnotami, které jsou v této době na prvním místě. S otevřením trhu práce ženám se otevřely nové profesní a společenské možnosti pro seberealizaci. Společnost je orientovaná na blahobyt, pracovní výkon, kvalifikační dovednosti, což vyžaduje stále dynamičtější trh práce. Žena se stala téměř rovnocenným partnerem mužům na trhu práce, což sebou nese dilema mateřství versus profesionální kariéra. Ačkoliv může být dítě pro rodiče velkým emocionálním přínosem, na druhé straně se může stát i ekonomickým závazkem, který stěžuje možnost dosáhnout jiných cílů na společenské a profesní úrovni.⁵⁵

Pokud už se rodiče rozhodnou pro vlastní dítě, je dalším diskutovaným tématem moderní společnosti samotný porod. V dnešní době probíhá porod převážně většiny žen v porodnicích, kde je celý porod veden personálem s pevně stanoveným scénářem porodního lékařského rituálu. V minulosti byl významný rituál přestřihnutí pupeční šňůry (viz. předchozí kapitola). Dnes je pupečník přestřižen okamžitě a spolu s placentou zlikvidován jako biologický odpad.

Není pochyb o tom, že přesun porodů z domácností do prostředí nemocnic znamenal velký pokrok v oblasti zdravotnické péče o rodičky i novorozence a úmrtnost novorozenců se včasným lékařským zásahem snížila. Problémem novodobým je spíše přeceňování významu lékařské péče a zdravotnické techniky, kdy je porod veden většinou pasivně s četnými zásahy ze strany lékařského personálu, od monitorování plodu přes zbytečné užívání léků, které snižují možnost rodičky se na porodu aktivně podílet. Ta je vnímána spíše jako pacient s nemocí a dochází tím i k odosobnění celého procesu narození. Mezi rutinní zákroky, které by se daly považovat za určité rituály lékařského personálu, patří například protržení plodového vaku, nastřížení hráze, okamžité přestřížení pupeční šňůry, velmi rychlé oddělení matky od dítěte a nemožnost udržovat s ním fyzický kontakt během několika hodin po porodu.⁵⁶

⁵⁴ Srov. KATRŇÁK, T. *Na prahu dospělosti*, s. 127.

⁵⁵ Srov. SIROVÁTKA, T.; HORA, O. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*, s. 9.

⁵⁶ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnutí matky*, s. 169.

Moderní společnost však nabízí i jiné alternativy, které jsou stále více diskutovaným tématem. Jedná se o tzv. přirozené porody.

Toto téma zmínil i Pavel Říčan ve své publikaci *Cesta životem*, který tyto šetrné porody nazývá jako „něžné“. Jde primárně o to, že porod je chápán za strany porodníků více psychologicky. Větší důraz je kladen na poučení rodičky a promyšlený nácvik v těhotenství, který může pomoci ženě při porodu lépe spolupracovat. Důležité jsou i maličkosti (např. přítomí v porodní místnosti, aby dítě nebylo příliš oslněno; šetrné a laskavé doteky; dítěti se nesahá na hlavičku; pupeční šňůra se nechává dotepat; novorozeně je položeno matce na břicho apod.), které mohou mít v souhrnu značný význam pro dobrou tělesnou i duševní pohodu novorozence, tak i pro další jeho vývoj.⁵⁷ „I kdyby byl něžný porod jen rituálem důstojného vítání nového světoobčana (a nepochybuji, že kromě jiného je právě krásným moderním rituálem), stálo by za to věnovat mu maximální pozornost.“⁵⁸

Oproti lékařskému porodu se přirozený porod rozbíhá a probíhá samovolně, bez vnějších zásahů, a žena si sama určuje jeho průběh dle svých instinktů. Základní princip vychází ze schopnosti matky porodit své dítě sama, jelikož ženské tělo má dostatek sil a energie, aby samo porodilo zdravé dítě bez nutnosti direktivního vedení a medikace. Mezi základní potřeby rodící ženy patří hlavně nerušený klid (většinou porod probíhá v domácím prostředí nebo v prostředí, které domov připomíná), teplo, intimita, pocit bezpečí, vztah rodičky k porodní asistentce, která na porod dohlíží (ošetřující-klient). Všechny tyto aspekty vytváří příjemnou a uvolněnou atmosféru, ve které je tělo rodičky přirozeně a samo schopno vyprodukovat dostatečné množství hormonů potřebných pro spontánní porodní činnost. Přirozené porody nejsou samozřejmě vhodné pro všechny ženy, předpokladem je, že těhotenství probíhalo bez komplikací, žena je jinak zdravá a důležitou úlohu hraje také vlastní rozhodnutí a přesvědčení o vhodnosti této alternativy. Na porod v domácím prostředí dohlíží porodní asistentka se zdravotnickým vzděláním a rodička prošla pečlivou předporodní přípravou. Ihned po porodu je dítě položeno na břicho matky, což je velmi důležité pro navázání vztahu. Matka zůstává se svým miminkem v porodní místnosti a přikládá

⁵⁷ Srov. ŘÍČAN, P. *Cesta životem*, s. 83.

⁵⁸ Tamtéž, s. 83.

ho co nejdříve k prsu.⁵⁹ Toto můžeme považovat za moderní typ rituálu, kdy matka přijímá své právě narozené dítě a skrze přiložení k prsu ho k sobě pojí pro jeho následující životně náročné období.

Aktivním účastníkem přirozeného porodu je i otec dítěte, jehož přítomností se může snížit i potřeba medikace rodičky, která často narušuje fyziologický průběh porodu a většinou není pro dítě bez vedlejších účinků.⁶⁰ V porodnici, u lékařsky vedeného porodu, byl v našem státě otec poprvé přítomen v roce 1984, ve znojenské nemocnici. Od té doby uplynulo mnoho let a partner u porodu (na porodním oddělení) je dnes vcelku samozřejmou záležitostí, ačkoli zde nemá tolik prostoru pro aktivní účast a podporu rodičky.⁶¹ Tento novodobý trend se sice odklání od tradičních praktik, které bývaly v našem prostředí běžné (porod je pochopitelně mnohem více záležitostí žen než mužů), ale může být také do určité míry projevem hledání rituálního prožitku blízkosti „jiného“ světa.⁶²

5 ŠESTINEDĚLÍ

V této kapitole se budu nejprve zabývat stručnou charakteristikou období šestinedělí a samotným rozvojem rodičovské role. Následně se zaměřuji na ritualizaci období šestinedělí v archaických a tradičních společnostech, které zahrnuje události jako je izolace šestinedělky, křest a následný úvod šestinedělky spojený se změnou statusu ženy. Závěr kapitoly pojednává o rituálech období šestinedělí v současné společnosti.

5.1 Charakteristika období šestinedělí

Toto období je v životě matky, novorozence i komunity mimořádný časový úsek života. Pro účely mé práce ho nazývám šestinedělím, ačkoliv nemusí trvat přesně šest týdnů. Jde však o čas, kdy je rodička vázána určitými pravidly, zákazy a privilegii. Tato specifika z ní v tradiční společnosti činily výjimečnou osobu, která je sice společenstvím vážená, ale také zároveň z místního společenství vyloučená. Šest týdnů

⁵⁹ Srov. PORODNÍ DŮM U ČÁPA. [on-line]. [cit. 2017-04-08]. Přirozený porod. Dostupné na [www: http://www.pdcap.cz/Texty/Versus/AktivniPorod.html](http://www.pdcap.cz/Texty/Versus/AktivniPorod.html)

⁶⁰ Srov. Tamtéž.

⁶¹ Srov. TRČA, S. *Partner v těhotenství a při porodu*, s. 82.

⁶² Srov. KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*, s. 137.

bylo původně vyžadováno k udělení církevního žehnání a proto také označení „šestinedělí“. Jde o dobu, kdy se žena i dítě fyzicky zotavují z porodu a rozhodujícím faktorem pro ukončení šestinedělí byl právě zdravotní stav rodičky a v neposlední řadě také poměry, ze kterých rodička pocházela. Úmrtnost novorozenců i rodiček byla velmi vysoká. Ačkoliv porod proběhl bez komplikací, byla rodička v prvních dnech a týdnech po porodu ohrožena smrtí i z důvodu špatných hygienických podmínek a neodborných zdravotnických zásahů. Na základě těchto skutečností se rozvinulo množství magických praktik a rituálů, které měly křehký život novorozence i rodičky chránit.⁶³

V současnosti jde spíše o medicínský pojem, kdy po uplynutí šesti týdnů po porodu probíhá standardní kontrola u lékaře.

5.1.1 Rozvoj rodičovské role

V moderní industriální společnosti hraje velkou úlohu v rozdělování sociálních rolí především pohlaví, jako základní organizační princip sociální struktury. Z hlediska reprodukčního procesu je role ženy a muže univerzální. Každá role má svá biologická specifika, avšak konkrétní dělba práce je ovlivněna kulturou, jejími zvyklostmi.⁶⁴ V naší společnosti je stále přikládán velký význam především vztahu matky a dítěte, který je považován spíše za záležitost sociální a psychickou. Matky se na svou roli připravují ještě před dosažením dospělosti. Jde o celý mechanismus diferenciacce pohlaví, který začíná již v dětském věku hrou s panenkami přes studium pečujících a vzdělávacích profesí.⁶⁵

Poporodní období, kdy se žena fyzicky ještě zcela nezotavila a zároveň se snaží uspokojit všechny potřeby svého dítěte, může být velmi vyčerpávající, ale zároveň může mít i důležitý vliv na rozvoj mateřského chování. Existuje několik faktorů, které ovlivňují způsob naplnění rodičovské role, která je samozřejmě velice individuální a specifická. Mezi tyto determinanty patří například společenské očekávání (v aktuální době výrazný vliv médií na kult *supermatky*), hodnotový systém orientační rodiny (osobní zkušenosti z dětství s chováním vlastních rodičů) nebo samotný postoj k rodičovství (oba partneři mohou mít různé představy o obsahu rodičovské role). V tomto období je žena velmi emotivní a citlivá i z důvodu hormonálních změn

⁶³ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 107-108.

⁶⁴ Srov. OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*, s. 112-115.

⁶⁵ Srov. Tamtéž, s. 146.

nebo pocitu, že jí chybí potřebné zkušenosti a v nové roli se cítí nejistá. Problémem dnešní společnosti mohou být místy až poněkud přehnaná očekávání, která vyplývají z přetrvávajícího mýtu idealizované matky. Podle takového by měla být žena ve své roli jednoznačně šťastná a péče o dítě by ji měla plně naplňovat pozitivními pocity. Realita je mnohdy jiná. Mateřství je pro ženu zásadní změnou života (na rozdíl od otcovství, kdy jde spíše o sekundární změnu v závislosti na požadavcích a reagování matky), spojená s významnou změnou její osobnosti, která přináší i mnoho problémů. Kromě již zmíněné únavy, nejistoty, omezení, může být pro spoustu žen péče o dítě prožívána i jako silný stereotyp. Ženy se mohou cítit izolované od okolního světa, protože veškerý svůj čas najednou věnují jen péči o dítě. Mohou být velmi nespokojené se svým zevnějškem, který se pochopitelně s těhotenstvím a porodem mění. Ženy se pak pod tlakem společenského očekávání cítí frustrované, neschopné a mají tendenci reagovat nějakým obranným mechanismem.⁶⁶ V extrémních případech se u ženy mohou rozvinout i poporodní deprese a psychózy.

Člověk se od narození učí novým věcem, prochází určitým vývojem, získává zkušenosti, které ovlivňují jeho osobnost. Z hlediska psychologie lze život rozdělit do několika vývojových etap. V této práci se věnuji především období časně dospělosti (zhruba od 20 do 25-30 let), které je charakteristické dosažením osobní zralosti a také zakládáním vlastní rodiny, ačkoliv je tento životní mezník v současné moderní společnosti často odkládán až do pozdějšího věku střední dospělosti (tj. do období od 30 do zhruba 45 let). Přejechy mezi jednotlivými vývojovými fázemi, na rozdíl od biologických změn v dětství a dospívání, jsou naznačovány především sociálně významnými životními událostmi, jako je například narození dítěte (dětí).⁶⁷ Takovou událostí je bezesporu právě rodičovství. Dochází k podstatné změně v partnerství, z páru či manželů se stává rodina, a zároveň si oba rodiče musí osvojit své nové rodičovské role. Ty pro ně mohou být naplněním dalších základních životních potřeb, např. potřeba pečovat o někoho, kdo je na mě absolutně závislý. Na druhou stranu může dítě ve vztahu vyvolat řadu starostí, obav i konfliktů. Je nutné nastolit úplně jiný režim, než na jaký byli rodiče doposud zvyklí. Potřeby malých dětí se neustále mění, a proto je nutné být neustále ve střehu a reagovat flexibilně. Podstatným faktorem pro dobré zvládnutí této události je i vztah rodičů mezi sebou. Pokud je partnerství spokojené

⁶⁶ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II: dospělost a stáří.*, s. 123-130.

⁶⁷ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, 2. vydání, s. 167-168.

je spokojené i dítě. Kvalita jejich vztahu je velmi důležitá i pro vývoj vztahu směrem k dítěti.⁶⁸

5.2 Ritualizace období šestinedělí v archaických a tradičních společnostech

Do společenství vstupuje nový člověk, kterému je potřeba udělit sociální totožnost, aby se mohl stát právoplatným členem skupiny. Rituály spojené s touto událostí existují od nepaměti a byly dopodrobna propracované ve většině společností.⁶⁹

Van Gennep považuje všechny rituály, které umožňují dítěti vstup do prahového období, které trvá u různých národů dva až čtyřicet i více dnů, za rituály přechodové. U různých kmenů a kultur se mohou konkrétní praktiky rituálů lišit, ale obecně lze říci, že schéma rituálu přechodu je stejné. Nejprve dochází k odloučení dítěte od matky (u národů, kde existuje víra v převtělování a stěhování duší, je novorozenec rituálně odloučen od světa mrtvých), poté nastane pomezí období (období nečistoty) pro matku i dítě, po kterém následuje přijímací rituál. Odlučovací rituály jsou obvykle ty, kde se něco odřezává, např. první stříhání vlasů, holení hlavy, rituál prvního oblékání. Přijímací rituály zahrnují např. rituál pojmenování, rituální kojení, křest apod. Těmito rituály se dítě uvádí do světa. Jeden konkrétní příklad popisuje autor u čínských dětí, kdy je dítě třetí den po narození omyto a příbuzní a přátelé přinášejí oběti „Matce“ (ochránkyně, božstvo). Na řadu přijdou rituály, kterými se děti stávají klidné a poslušné (svazování zápěstí červenou bavlnkou s mincemi), nad dveře do místnosti se zavěšují znamení zakazující vstup - váleček obsahující psí a kočičí chlupy, aby žádný pes a kočka ze sousedství nemohl dělat hluk a rušit dítě; uhlí, aby dítě bylo duchaplné a inteligentní; dužina z určité rostliny, aby bylo šťastné a bohaté. Sundávají se čtrnáctý den a vzdávají se díky „Matce“. Matka s dítětem poprvé vycházejí z místnosti až koncem měsíce a dítěti je poprvé oholena hlavička před „Matkou“, případně před tabulkami předků. Následuje slavnost a přátelé a příbuzní přinášejí dárky a předměty, které mají narozenému dítěti přinést štěstí.⁷⁰

Další z důležitých rituálů, který Van Gennep popisuje ve své knize *Přechodové rituály*, je již výše zmíněný rituál pojmenování. Získáním jména je dítě hlavně

⁶⁸ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, 2. vydání, s. 180-183.

⁶⁹ Srov. LENDEROVÁ, M.; RÝDL, K. *Radostné dětství?*, s. 19.

⁷⁰ Srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 54-63.

individualizováno a také přijímáno do společnosti (obecné, např. vesnice, kdy se koná veřejná slavnost, nebo do užší společnosti rodiny). Jeden konkrétní příklad uvádí u kmene v Gabunu. Pokud se narodilo dítě, veřejný vyvolavač oznámil jeho narození a žádal pro něj jméno a místo mezi živými. Na druhém konci vesnice mu někdo odpověděl a slíbil pro novorozence všechna práva a výsady jako mají ostatní ve společenství. Následně se lidé shromáždili na ulici, kde bylo novorozeně všem ukázáno. Náčelník dítě pokropil vodou, dal mu jméno a pronesl krátkou slovní formuli s přáním, aby bylo dítě zdravé, zdárně rostlo, mělo četné bohatství atd. Tento rituál je pozoruhodně podobný křtu, který byl považován za rituál odlučování.⁷¹

5.2.1 Izolace šestinedělky

V české lidové tradici přetrvávalo přesvědčení o zranitelnosti šestinedělky i novorozence, oba byli považováni za ohrožené zlými silami. Šestinedělka například negativně působila na kvalitu potravin a mohla také přivolávat krupobití, vichřice a bouře.⁷² V tomto období šesti týdnů byla rodička dle lidových představ považována za nečistou, odloučena od ostatních a nucena podrobovat se nejrůznějším omezením. Tyto přesně vymezené formy chování sloužily jako ochrana rodičky, novorozence i celé komunity před působením negativních sil. Dokud nebyla rodička podrobena očištěnímu rituálu, zůstávala i s novorozencem izolována na lůžku v koutě světnice, který byl oddělený koutní plachtou, tzv. koutnicí. Toto místo v levém rohu čelní strany světnice mělo kromě užité funkce, kdy kout poskytoval matce dostatek soukromí a prostor pro odpočinek, i posvátný význam jako prostor poskytující bezpečí a ochranu. Ochranná funkce byla zabezpečována různými způsoby propojující magické rituály s křesťanskými. Ještě před porodem byl celý prostor pokropen svěcenou vodou, do lemu koutní plachty byla zašita svěcená křída nebo kousek koláče a červená výšivka zvyšovala účinek. Rodička měla pod polštářem nůž, krajíc chleba, česnek, růženec a kancionál a světnice (případně i celé stavení) bylo vykouřeno kadidlem. Jako další účinný ochranný prostředek sloužila modlitba, kdy se např. na Hradištsku měla nedělka modlit třikrát denně růženec (ráno radostný, v poledne vítězný a večer bolestný).⁷³

„Kout ztělesňoval vědomí mimořádnosti životní situace rodičky, dítěte i společenství v prvním období po porodu. Dosvědčoval charakteristické rysy tradiční

⁷¹ Srov. GENNEP, A. *Přechodové rituály*, s. 54-63.

⁷² Srov. LENDEROVÁ, M.; RÝDL, K. *Radostné dětství?*, s. 45-46.

⁷³ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 106-109.

lidové kultury, jako jsou schopnost organizace a hierarchizace společenských vztahů, cit pro vzájemné soužití, sociální rozměr respektu k specifickému stavu ženy a dítěte, i morální povědomí dobra a zla. Mnohé o tom vypovídá i antropologická dimenze šestinedělí, vyjadřující čas plnohodnotného návratu ženy do rodinného a společenského života.⁷⁴ S těmito aspekty souvisí i rituál tzv. nošení do kouta, kdy obřadní návštěvy příbuzných žen a sousedek byly jednou z forem přijetí dítěte do společenství obce. Ženy při svých návštěvách přinášely různé naturálie i hotové pokrmy přičemž základem byla vydatná polévka, nejčastěji slepičí s masem a nudlemi. Přinášení do kouta mělo obřadní charakter a bylo spojeno se solidární výpomocí matce i celé rodině. Tento původní význam začal od druhé poloviny 19. století ustupovat do pozadí, přetrvala spíše etická a lidská hodnota návštěvy spjaté s darováním, která se přenesla až do současnosti. Jen na některých místech, zvláště na venkově, se udržel původní význam obdarování matky s dítětem po návratu z porodnice.⁷⁵

5.2.2 Křest

Nedílnou součástí šestinedělí byl křest, který se vzhledem k vysoké dětské úmrtnosti v minulosti konal většinou co nejdříve po narození. Křest je nejdůležitější a základní událostí křesťanského života, jedná se o ekumenickou svátost. Jde o specifický způsob, jak začlenit narozené dítě do církve jako do Božího lidu.⁷⁶ Teprve pokřtěnému dítěti je uznáno právo na spasení a společenské uznání. I v archaických společnostech lze vysledovat různé formy rituálního očišťování vodou či vínem. V křesťanství má tuto očištnou funkci právě křest, který očišťuje novorozence od prvotního (dědičného) hříchu a je udělením Boží milosti.⁷⁷

Samotný křest doprovázela řada zvyků a obřadních prvků, např. dítě obvykle ke křtu nesla kmotra (matka se křtu neúčastnila, jelikož měla v šestinedělí dle pravidel zákaz účastnit se veřejného a bohoslužebného života) nebo porodní bába či otec v doprovodu dalších kmotrů. V některých oblastech mělo odnášení dítěte do kostela slavnostní charakter (na Chodsku), jinde se celý obřad odehrával v tichosti (na Prachaticku). Se slovy „Pohánka odnesem, křesťánka přinesem“ předávala matka

⁷⁴ NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 124.

⁷⁵ Srov. Tamtéž, s. 124.

⁷⁶ Srov. ADAM, A. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*, s. 153-160.

⁷⁷ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 74.

své dítě kmotrům. Do peřinky dítěte se vkládal kousek chleba jako snaha o ochranu před působením zlých sil.⁷⁸

Obřad křtu lze rozdělit na pět na sebe navazujících částí. První částí je úvodní obřad přivítání dítěte, za ním následuje bohoslužba slova, dále dochází k udělení křtu, po němž proběhnou následné výkladové obřady, které jsou završeny závěrečnými křestními slavnostmi. Slavnost křtu je uspořádána tak, aby byla zdůrazněna posvátnost a důležitost udělované svátosti. Je kladen důraz na přítomnost rodičů a kmotrů, na které se během obřadu kněz několikrát obrací s žádostí o péči o dítě a o plnění všech jejich úkolů při výchově dítěte. Po úvodním obřadu, kdy je rodičům například položena otázka, jak se bude jejich dítě jmenovat, a bohoslužbě slova se koná samotný křest. Všichni účastníci křtu se odeberou ke křtitelnici, kde celebrant (křtící kněz nebo jáhen) stručně připomene význam křtu a vysvětlí obřad žehnání křestní vody. Rozhodujícím jádrem křestního obřadu je trojí ponoření do vody nebo trojí polítky hlavy vodou a současné vyslovení slov: „....., já tě křtím ve jménu Otce, Syna i Ducha svatého.“ Při křtu drží dítě samotní rodiče nebo ho vyzvedávají z křestního pramene (při křtu ponořením). Následují výkladové obřady, například pomazání křížem na temeni hlavy nebo předání hořící křestní svíce, kterou od velikonočního paškálu zapálí otec nebo kmostr. Dále je dítě oblékáno do bílého křestního roucha. Křest je završen požehnáním, které je uděleno matce, otci i celému shromáždění věřících, k němuž od okamžiku křtu dítě patří.⁷⁹

V naší kultuře byl křest obecně rozšířen jako obřad spojený s obdobím narození. Dnes již toto spojení není tak samozřejmé. Je to způsobeno především velký odlivem lidí z křesťanských církví v průběhu posledního století, což se odrazilo i na klesajícím počtu obřadů křtu. Naopak dochází častěji ke křtům dospělých, kteří se pro tento rituál rozhodli ve vyšším věku a navrací se tak původní význam křtu jako základní svátosti, jehož smyslem je druhé narození.⁸⁰

5.2.3 Úvod šestinedělky

V lidové tradici byl velmi významným okamžikem v životě šestinedělky i celého místního společenství (především pro ženu prvorodičku) *úvod*. Jde o jedinečný životní mezník, obřad, díky němuž byla žena začleněna do společenství matek. Symbolizoval

⁷⁸ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 115-117.

⁷⁹ Srov. ADAM, A. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*, s. 161-166.

⁸⁰ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 171.

nejen naplnění smyslu manželství (zplození potomka), ale hlavně změnu sociálního statusu ženy. Matka slavila narození svého dítěte, ukončení šestinedělí a mohla se navrátit do všedního života.⁸¹

Ukončení izolace šestinedělky probíhalo jako očistný rituál ještě před přijetím křesťanství. Již v antické společnosti se rodička omývala proudem vody a praktikovalo se vykuřování ohněm. Lze tedy předpokládat, že ačkoliv symbolika tohoto obřadu byla v různých kulturách (kde byla rodička pokládána za nečistou, a proto izolována) různorodá, byla očista rodiček po stanoveném období součástí poporodních obřadů od nejstarších dob.⁸² Všechny tyto aspekty se prolínaly i do křesťanské liturgie a společně s lidovými prvky byl církevní úvod šestinedělky (žehnání matky po porodu) jednotný soubor obřadů již od 9. století.⁸³

V naší lidové tradici se rodička nesměla účastnit bohoslužeb, ani vstoupit do kostela, dokud se nepodrobila církevnímu úvodu. K tomu však do kostela nikdy nešla sama, ale v doprovodu porodní báby, kmotry nebo dalších žen, které jí *nosily do kouta*. Množství žen v průvodu symbolizoval váženost a oblíbenost matky. Rodička byla oděna do ručně vyšívané obřadní plachty, tzv. úvodnice, v jejíž části bylo zabaleno i dítě. Po návratu z kostela následovala hostina, která byla určena převážně ženám v plodném věku. Tyto hody byly v porovnání s křtinami honosné a veselé, jednalo se o velmi bujarou oslavu opětovného návratu k rodině.⁸⁴

Vzhledem k teorii přechodových rituálů, kterou jsem se zabývala již v úvodu práce, je šestinedělí hodnoceno jako období pomezí. Žena, která porodila dítě, se fyzicky stala matkou, ale nadále se nachází v mezní situaci. Přechod do nové životní role se uskutečňuje skrze liturgický obřad úvodu šestinedělky, který je možné označit za rituál přechodový. Je vázán na prostor kostela. Samotný vstup do kostela představuje fyzické pomezí, ve vstupních dveřích či předsíni se odehrávají odlučovací rituály, následují rituály prahové a na závěr přijímací. Práh je místo, které symbolizuje skutečný přechod z jednoho světa do druhého. Vstup do chrámu, jako symbolu církve, je doprovázen prosbou za spásu matky a symbolizuje její znovuzачlenění, přijetí, do farní obce. Zde je šestinedělka knězem uvedena do oltářního prostoru, kde poklekne a děkuje Bohu

⁸¹ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 118-119.

⁸² Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 129.

⁸³ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 120.

⁸⁴ Srov. NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 130-134.

za prokázaná dobrodiní. Byla obdarována, dala život dítěti, a přichází se poklonit synu blahoslavené Panny Marie. Výše zmíněné prvky lidové tradice se s liturgickým obřadem žehnání matky pojí a vyjadřují změnu magicko-náboženského a sociálního statutu ženy.⁸⁵

5.3 Ritualizace období šestinedělí v současné společnosti

V průběhu 19. a 20. století došlo k mnoha změnám v životě společnosti, které sebou přineslo období osvícenství a moderní věk. Postoj k tradičním hodnotám, zvykům a obřadům, církevním i lidovým, se mění a s tím se pojí i změna pohledu na počátek lidského života, který byl dříve opředen řadou pověr a zvyků. Období šestinedělí se začalo zkracovat, přestalo se užívat koutních plachet a skončila platnost zákazů omezujících rodičku. Křest a s ním spojený komplex rituálních úkonů a obyčejů přesto nezanikl, jen se většinou odkládá do doby, než je po porodu matka i dítě v dobrém zdravotním stavu. Velký vliv na zánik tradičních zvyků měla zásadní změna v porodnické praxi, kdy se většina porodů již odehrávala v nemocnicích, a posléze nástup komunistické strany k moci. Ta začala cíleně nahrazovat církevní obřady socialistickými pseudorituály a tak je postupem času i křest nahrazen obřadem „vítání do života“. Jde pouze o občanský obřad na MNV, který kladl důraz hlavně na výchovu dětí v duchu socialistické společnosti.⁸⁶

Vítání občánků je sekulárním rituálem současnosti. Jde o první společenský obřad narozeného dítěte, kterým je slavnostně uvedeno do života obce. Tento obřad se koná na vesnici na obecním úřadě či na radnici města, případně jeho městské části, za přítomnosti starosty či jiného zástupce města, který uvítá nové občánky do společenství obce. Podle velikosti společenské místnosti mohou rodiče pozvat i pár hostů (např. prarodiče nebo jiné příbuzné) a program je většinou doplněn o krátké kulturní zpestření např. recitace básní či zpěv dětí z mateřské školy apod. Dítě dostane Pamětní list nového občánka a malou pozornost (např. hračku).⁸⁷ Tento obřad není povinný a mnoho rodin se ho neúčastní (někteří mají ještě v živé paměti dobu před revolucí a považují tento rituál za přežitý). Pokud tedy dítě nežije v nábožensky

⁸⁵ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 146-148.

⁸⁶ Srov. VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky*, s. 129-131.

⁸⁷ Srov. MAMINET. [online]. [cit. 2017-03-18]. Vítání občánků. Dostupné na www.maminet.cz/rodina/vitani-obcanku.html

založené rodině, kde stále přetrvává rituál křtu, je vpuštěno do života bez jakéhokoliv obřadního přijetí.

Zajímavý novodobý rituál k ukončení tohoto období poskytuje ženám-matkám například poporodní dula Kateřina Tůmová. Jedná se o zaplacený slavnostní rituál, který nazývá „ZAVÍRÁNÍ KOSTÍ REBOZO“, jímž se *uzavírá* tělo matky. Tento obřad může probíhat již třetí den po porodu nebo v období ukončení šestinedělí, případně i několik let po porodu. Má pomáhat matce energeticky se uzavřít po náročném období těhotenství a porodu. Kosti pánevní se vracejí do polohy před těhotenstvím a usnadňuje se zavinování dělohy.⁸⁸ I pro dítě lze zaplatit vytvoření rituálu na míru, který je oslavou jeho narození a provádí se do jednoho roku věku.⁸⁹ Ve světle těchto moderních poznatků o tvorbě rituálů za úplatu lze jen těžko pochopit, proč něco, co bylo tak přirozené pro naše předky odnepaměti, se nyní provozuje jako byznys. Vždyť potřeby moderní čerstvé matky a novorozeného dítěte se tolik neliší od potřeb žen v minulých stoletích a tisíciletích.

⁸⁸ Srov. KATKA TŮMOVÁ. [online]. [cit. 2017-04-08]. Moje služby/Slavnostní rituál „Zavírání kostí Rebozo“. Dostupné na [www: http://www.katkatumova.cz/sluzby/](http://www.katkatumova.cz/sluzby/)

⁸⁹ Srov. BARBORA ZEMANOVÁ. [online]. [cit. 2017-04-08]. Přechodové rituály. Dostupné na [www: http://www.barborazemanova.cz/prechodove-ritualy-nabidka](http://www.barborazemanova.cz/prechodove-ritualy-nabidka)

ZÁVĚR

Cílem této práce bylo poukázat na význam přechodových rituálů spojených s obdobím narození a popsat a porovnat jejich podobu v archaických a tradičních společnostech a ve společnosti současné. Současně také sledovat linii rozvoje rodičovské role a zároveň nalézt prvky, které hrají roli při obřadních úkonech a které by mohly souviset s oborem sociální práce.

Celé období okolo narození jsem rozdělila do tří dílčích etap na období těhotenství, období samotného porodu a období šestinedělí, jako tomu bylo v archaických a tradičních společnostech, kde bývaly tyto rituály doprovázeny řadou magických a pověrečných úkonů a jejich tradice se přenášela po celé generace. Všechny výše popisované rituály mají za cíl umožnit ženě (případně dítěti) přechod do nové role, pomoci tento přechod zvládnout a obstát tak ve své nové roli a zároveň pro ni byly jistým způsobem zárukou ochrany.

Vzhledem k povaze sociální práce, jejímž základem je důkladné porozumění aktuální situaci klienta, lze rituály považovat za jeden z důležitých zdrojů porozumění dané situaci. Rituály nám pomáhají utvořit hranice přechodu mezi jednotlivými vývojovými etapami, dalo by se říci, že ohraničují mezní situace, a tím i pomáhají vyjádřit to podstatné na dané situaci, lépe ji prožít a posunout se do nové role. Předmětem zájmu sociální práce mohou být jednotlivci nebo skupiny, v tomto případě vztaženo k rodičovství (mateřství) jde o jednu z obvyklých životních rolí, jež sociální pracovník pomáhá klientovi zvládnout efektivněji. Tato velmi významná životní situace, může zahrnovat konkrétní práci s celou rodinou například při rozvodu nebo s matkami samoživitelkami, závislými na omamných látkách, které nejsou schopné se o dítě postarat, matkami v azylových domech apod. V rituálech se přenáší tradice, moudrost předků a kultur a mohou nám tak nastínit rámec celého prožívání změny životní situace a to podstatné v nich. Na tomto místě bych ráda citovala slova Barbory Zemanové, která říká, že „rituálem vytváříme posvátný prostor zastavení se, uvědomění a uctění změn v našich životech. Potkáváme se s vlastní duší a umožňujeme energetický pohyb v rovině příčin. Díky rituálu máme možnost si na velmi hluboké úrovni uvědomit, že jsme součástí změny. Změny životní role, statutu, ročního období, cyklu měsíce. Vše je v neustálém běhu cyklů, přeměn, zrozování a umírání a rituálem

vytváříme vědomý rámec pro změnu. Rituál je často velmi silný a osobní zážitek pro všechny zúčastněné.“⁹⁰

Těhotenské rituály se v archaických a tradičních společnostech týkaly především čtených tabu na osobu rodičky, která byla někdy i odkázána mimo domov a považována za trvale ohroženou. V tomto období jsou významné rituály odlučovací, které se snaží ženu oddělit od původní role a zároveň ji pomalu připravovat na změnu. V současné společnosti se rituály týkají spíše běžných aktivit, jako jsou například pevně stanovené kontroly u lékaře. Zajímavostí pak jsou tzv. předporodní rituály za úplatu. Z pohledu sociální práce je třeba podtrhnout adaptaci matky (a otce) na novou rodičovskou roli, která může mít podstatný vliv na další rozvoj kompetencí v oblasti péče o dítě.

Samotný porod se v minulosti odehrával převážně v domácnosti rodičky, oproti současné době, kdy je většina porodů v péči lékařů v nemocnicích. V archaických společnostech měly rituály při porodu hlavně ochranný charakter. Prvky ochrany lze nalézt i v současné společnosti, kdy je dítě chráněno zákonem, což je i předmětem sociální práce a sociální politiky v rámci rodinné péče.

Období šestinedělí je z pohledu rozvoje nové rodičovské role velmi zásadní. Začínají se zde utvářet již konkrétní základy vztahů, ze kterých matka (případně otec) i dítě čerpají celý život. Důležitou úlohu pro sociální práci hraje sociální prostředí, ve kterém se matka s dítětem nachází. V archaických a tradičních společnostech byl významný rituál úvodu šestinedělky, kdy byla žena znovu začleněna do společenství. S takovými rituály se v současné společnosti již nesetkáváme a žena tak musí toto významné období prožít sama. Oproti tomu jsou rituály spojené s úvodem dítěte do společenství stále velmi aktuální ve formě civilního obřadu vítání občánků. Křest jako tradiční rituál byl v sekularizované společnosti tímto převážně nahrazen. Naopak v současnosti stoupá spíše počet lidí, kteří se nechají pokřtít až v dospělosti.

Je nepochybné, že důležitým faktorem ovlivňujícím chápání mateřství ve společnosti je kultura, ve které žijeme. I toto má vliv na rituály, které se týkají těhotenství a porodu, a jejich vývoj či zánik. Důležitým aspektem je změna role v této mezní životní situaci, kterou rodička prochází a mění se její status ve společnosti. Nelze tedy vysvětlovat význam rituálů určité společnosti bez kontextu doby nebo kultury.

⁹⁰ BARBORA ZEMANOVÁ.[online]. [cit. 2017-04-08]. Přechodové rituály. Dostupné na [www: http://www.barborazemanova.cz/prechodove-ritualy-nabidka](http://www.barborazemanova.cz/prechodove-ritualy-nabidka)

V dnešní době jsou rituály spojené s těhotenstvím a porodem převážně ovlivněny lékařským přístupem a jejich podoba se oproti archaickým a tradičním společnostem může zdát velmi formální, místy až povrchní. Pro moderního člověka již rituál nemá tak magickou moc a není pro něj ani žádným zdrojem jistoty, jako tomu bylo v minulosti. Ačkoliv i v současné společnosti nacházíme rituály, které se s tímto obdobím pojí, jde většinou o nové vzorce ritualizovaného chování, jejichž obsah je oproti rituálům v archaických a tradičních společnostech velmi zredukován.

V úplném závěru bych ráda poukázala na prostor, který toto téma stále obsahuje. Zajímavý by byl zajisté výzkum nově vznikajících rituálů v souvislosti s vývojem společnosti a novými trendy *alternativních* rodičů. V rámci oboru sociální práce by bylo užitečné hlouběji a detailněji prozkoumat a popsat konkrétní souvislosti sociální práce s rituály, což však zde není možné vzhledem k rozsahu závěrečné práce.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Tištěné zdroje

ADAM, A. *Liturgika: křesťanská bohoslužba a její vývoj*. Vyd. 2. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-968-3.

BOWIE, F. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-378-9.

BRIDGES, W. *Na prahu změn: (zóny přechodových rituálů)*. Praha: Návrat domů, 2004. Trendy. ISBN 80-7255-100-0.

ELIADE, M. *Iniciace, rituály, tajné společnosti: mystická zrození*. Brno: ComputerPress, 2004. Eseje/studie. ISBN 80-722-6901-1.

FRAZER, J. G. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha: Garamond, 2000. ISBN 80-86379-21-3.

JASPERS, K. *Mezní situace*. Přeložil Václav Němec. Praha: OIKOYMENH, 2016. Oikúmené (OIKOYMENH). ISBN 978-80-7298-220-2.

KARLOVÁ, J. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. ISBN 978-80-7465-076-5.

KATRŇÁK, T. *Na prahu dospělosti: partnerství, sex a životní představy mladých v současné české společnosti*. Praha: Dokořán, 2010. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-352-3.

KAUFMANN-HUBER, G. *Děti potřebují rituály*. Praha: Portál, 1998. Rádci pro rodiče a vychovatele. ISBN 80-7178-203-3.

KELLER, J. *Nejistota a důvěra, aneb, k čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 978-80-7419-002-5.

LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. 2., aktualiz. vyd. Praha: Grada, 2006. ISBN 978-80-247-1284-0.

LENDEROVÁ, M., RÝDL, K. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. V Praze: Paseka, 2006. Fénix (Paseka). ISBN 80-7185-647-9.

NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Vyd. 2., rozš. a přeprac. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1679-9.

NAVRÁTILOVÁ, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-397-3.

OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-403-6.

ŘÍČAN, P. *Cesta životem*. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-7038-078-0.

SIROVÁTKA, T., HORA, O., ed. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Boskovice: Fakulta sociálních studií (Institut pro výzkum reprodukce a integrace společnosti) Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Albert, 2008. ISBN 978-80-7326-140-5.

SKOPOVÁ, K. *Rodinné svátky o století zpátky, aneb, oslavy a rituály v české domácnosti*. Praha: Akropolis, 2010. ISBN 978-80-87310-11-3.

SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001. Studium (Portál). ISBN 80-7178-559-8.

TRČA, S. *Partner v těhotenství a při porodu*. Praha: Grada, 2004. Pro rodiče. ISBN 80-247-0869-8.

TROJAN, S. *Lékařská fyziologie*. Praha: Grada, 1994. ISBN 80-7169-036-8.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II.: dospělost a stáří*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.

VAN GENNEP, A. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Přeložila Helena Beguivinová. Praha: Lidové noviny, 1997. Mythologie (Lidové noviny), sv. 1. ISBN 80-7106-178-6.

VLČKOVÁ, M. *Žehnání matky: význam obřadu v Čechách a na Moravě v 16. -21. století*. Praha: Akropolis, 2015. ISBN 978-80-7470-110-8.

Internetové zdroje

BARBORA ZEMANOVÁ. [online]. [cit. 2017-04-08]. Přechodové rituály. Dostupné na www: <http://www.barborazemanova.cz/prechodove-ritualy-nabidka>

KATKA TŮMOVÁ. [online]. [cit. 2017-04-08]. Moje služby/Slavnostní rituál „Zavírání kostí Rebozo“. Dostupné na www: <http://www.katkatumova.cz/sluzby/>

MAMINET. [online]. [cit. 2017-03-18]. Vítání občánků. Dostupné na www: <http://www.maminet.cz/rodina/vitani-obcanku.html>

PORODNÍ DŮM U ČÁPA. [on-line]. [cit. 2017-4-8]. Přirozený porod. Dostupné na www: <http://www.pdcap.cz/Texty/Versus/AktivniPorod.html>

ŽENA LUNA. [on-line]. [cit. 2017-3-22]. Předporodní rituál-oslava rodičí se matky a dítěte. Dostupné na www: <http://www.zenaluna.cz/p%C5%99edporodn%C3%AD-ritu%C3%A1l-oslava-rod%C3%ADc%C3%AD-se-matky-d%C3%ADt%C4%9Bte>

ABSTRAKT

BOŽÍKOVÁ, R. *Rituály spojené s narozením jako mezní životní situací*. České Budějovice 2017. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra teologických věd. Vedoucí práce ThLic. Michaela Vlčková, Th.D.

Klíčová slova: rituál, přechodový rituál, mezní životní situace, těhotenství, porod, narození, šestinedělí, rodičovství, sociální role.

Práce se zabývá rituály, které se pojí s obdobím narození jako mezní životní situací. Dále jejich porovnáním v archaických a tradičních společnostech. Druhá linie práce sleduje adaptaci na novou rodičovskou roli a její následný vývoj.

První kapitola pojednává o rituálu, jeho významu, dělení a přechodových rituálech. Druhá kapitola se zabývá charakteristikou mezní životní situace. Ve třetí až páté kapitole jsou samostatně popsána období těhotenství, porodu, narození a období šestinedělí. Jednotlivé etapy jsou v práci podrobněji charakterizovány a porovnány v kontextu archaických a tradičních společností s uvedenými příklady rituálů, které jsou pro daná období typické.

ABSTRACT

Rituals connected with birth as a vital life situation.

Keywords: ritual, rite of passage, vital life situation, pregnancy, givingbirth, birth, childbed, parenthood, social role

The thesis deals with rituals connected to the period of birth as a vital life situation, comparison of the rituals in archaic and traditional societies. Second line of the thesis follows new parental role adaptation and its further development.

First chapter deals with ritual, its meaning, its division and rites of passage. Second chapter describes vital life situation. In the third, fourth and fifth chapter period of pregnancy, givingbirth, birth and childbed are separately described. Separate phases are described in details and compared in context of archaic and traditional societies to examples of rituals typical for the particular phase.